

[1–2020]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[1–2020]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

1. Studie a eseje | Studies and Essays

Editorial 7

MARIE-ELIZABETH DUCREUX – Early Modern Mobilities and People on the Move: An Epistemological Challenge
Raně novověké mobility a lidé v pohybu: epistemologická výzva 9

VLADIMÍR URBÁNEK – Transfer vědění, nebo rétorika exilu? Pobělohorští exulanti a jejich sebe prezentace v písemnostech Hartlibova okruhu
Transfer of Knowledge or Rhetoric of Exile? Bohemian Exiles and their Self-Representation in the Hartlib Papers 36

RADMILA PRCHAL PAVLÍČKOVÁ – Textové praxe Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic mezi rodinnou pamětí, kulturním překladem a exulantskou každodenností
The Textual Practices of Jan Jiří Harant of Polžice and Bezdruzice Between Family Memory, Cultural Translation and Exile Everydayness 54

2. Diskuse a rozepře | Discussions and Disputes

Editorial 99

SAMUEL TRIZULJAK – Klérofašizmus, alebo prezentizmus?
Clerical Fascism or Presentism? 101

MILOSLAV SZABÓ – Kritická diskusia, alebo apológia?
A Critical Discussion or Apology? 112

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

LIESBETH CORENS – Confessional Mobility and English Catholics in Counter-Reformation Europe (Veronika Čapská) 139

MAREN LORENZ – Menschenzucht. Frühe Ideen und Strategien 1500–1870 (Michal Šimůnek) 142

JAKUB RÁKOSNÍK, MATĚJ SPURNÝ, JIŘÍ ŠTAIF – Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimity v letech 1848–1989 (Pavel Kladiwa)	145
SARAH LEMMEN – Tschechen auf Reisen: Repräsentationen der außer-europäischen Welt und nationale Identität in Ostmitteleuropa 1890–1938 (Filip Herza)	150
JAROMÍR MRŇKA – Limity lidskosti: Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946 (Jakub Novotný)	153
KATEŘINA LIŠKOVÁ – Sexual Liberation, Socialist Style. Communist Czechoslovakia and the Science of Desire, 1945–1989 (Jan Seidl)	157
EVA HAHNOVÁ – Češi o Čechách. Dnešní spory o dějiny (Veronika Středová)	166
Editorial Note	175
Upozornění redakce	177

KLÉROFAŠIZMUS, ALEBO PREZENTIZMUS?

Samuel Trizuljak

Clerical Fascism or Presentism?

The aim of this contribution is to show that the use of the heuristic construct of ‘clerical fascism’ increases the risks of presentism, that is, an interpretation systematically distorted due to the historian’s own worldview or views which are currently prevalent in general. The author traces these risks with respect to the description of the activities of the Catholic priest Ladislav Hanus during the early years of the wartime Slovak Republic, offered by Miloslav Szabó’s book *Klérofašisti* [Clerical Fascists]. The author shows how the use of the construct of ‘clerical fascism’ contributes to a distorted interpretation due to selective work with sources, neglect of some other relevant materials, and how it leads to dismissal of some important features of contemporary internal policy and results in a stylistically suggestive narrative. This distortion is most apparent in Szabó’s interpretation of Hanus’ key speech from November 1941. While Szabó sees it as the pinnacle of naive efforts to have the interests of the Catholic Church guaranteed by the Nazi Third Reich, the author explains that, to the contrary, Hanus’ speech likely represented an important intervention in the contemporary public debates and that his intervention sought to limit the growing influence of Nazi ideology in Slovakia. The author also points out that the risk of distorted interpretation is inherent in the very construct of the heuristic tool of ‘clerical fascism’, which arguably brings in doubt the interpretative approach applied in Szabó’s book as a whole. To eliminate the risks of presentism, the author recommends the methodology of intellectual history and a greater attention to the historiography of Catholic ‘modernism’.

Keywords: Ladislav Hanus, Catholicism, clerical fascism, fascism, presentism, intellectual history.

Samuel Trizuljak is a PhD student at the Faculty of Humanities, Charles University, Prague, Czech Republic, trizuljs@student.cuni.cz

Táto esej je pokračovaním publicistickej polemiky, ktorá prebehla na stránkach slovenského denníka *Postoj* počas minulého leta medzi mnou a Miloslavom Szabóom, autorom knihy *Klérofašisti: Slovenskí kňazi a pokušenie radikálnej politiky (1935–1945)*. Predmetom polemiky bol spor o interpretáciu pôsobenia slovenského katolíckeho kňaza Ladislava Hanusa v úvodných rokoch vojnového slovenského štátu, zvlášť jednej jeho prednášky na stretnutí ľudáckej inteligencie na jeseň 1941. Szabó prednáške venoval významnú časť kapitoly o Hanusovi vo svojej knihe a v článku trvá na tom, že sa jedná o vrcholný moment Hanusovho podľahnutia „klérofašistickému pokúšeniu“, t.j. snáh o garantovanie záujmov katolíckej cirkvi nacistickou Treťou ríšou.¹ V mojej reakcii som tvrdil, že táto interpretácia je založená na veľmi voľnej interpretácii predmetnej prednášky a ako taká nadbieha mainstreamovému liberálnemu diškurzu.²

Dôvody, prečo sa k polemike vrátiť na stránkach časopisu *Dějiny – Teorie – Kritika*, vidím tri: 1) Ladislav Hanus (1907–1994) patrí medzi najvýznamnejšie postavy slovenského katolicizmu v 20. storočí. Hanus bol „slovenským Romanom Guardinim“ či „slovenským Johnom Henrym Newmanom“. Ako teológ, filozof a znalec sakrálneho umenia patril medzi najvýraznejšie osobnosti domácej generácie katolíckej inteligencie v období celoeurópskej renesancie katolíckeho života, ktoré predchádzalo 2. vatikánskemu koncilu. Jeho meno dnes nesie akademický festival v Bratislave a v Košiciach, každoročne prítahujúci tisíce návštevníkov, a tiež nezisková organizácia venujúca sa formácii mladej katolíckej inteligencie, ktorá počíta niekoľko stoviek členov. Stála prítomnosť Hanusovho odkazu prirodzene tvorí dopyt po presnej interpretácii jeho pôsobenia v kritickom období slovenských dejín. 2) Spor otvára otázky o užitočnosti heuristickej konštrukcie „klerikálneho fašizmu“ („klérofašizmu“), resp. analytickej typológie jednotlivých historických postáv kňazov ako „klérofašistov“, ktorá vychádza primárne z prác britského teoretika fašizmu Rogera Griffina. Tieto otázky budú relevantné pre tri prúdy existujúcej literatúry: oblasť vojnového slovenského štátu,³ historiografiu mapujúcu interakcie medzi katolicizmom a krajne pravico-

- 1 MILOSLAV SZABÓ, *Klérofašistické pokušenie Ladislava Hanusa*, *Postoj*, 15. 7. 2019, <https://www.postoj.sk/45330/klerofasisticke-pokusenie-ladislava-hanusa> (náhľad 15. 2. 2020).
- 2 SAMUEL TRIZULJAK, *Ladislav Hanus bol idealista, ale určite nie klérofašista*, *Postoj*, 4. 7. 2019, <https://www.postoj.sk/45045/ladislav-hanus-bol-idealista-ale-urcite-nie-klerofasista> (náhľad 15. 2. 2020).
- 3 Napríklad ANTON HRUBOŇ, *Alexander Mach: Radikál z povolania*, Bratislava 2018, s. 57–61; JAKUB DRÁBIK, *Fašizmus*, Bratislava 2019, s. 463–467.

vými politickými režimami naprieč 20. storočím⁴ a napokon historický výskum ideológií a politického myslenia vo všeobecnosti.⁵ 3) Posledný dôvod predstavuje „súčasnosť“. *Klérofašisti* na Slovensku vzbudili pozornosť aj z dôvodu, že Szabó neváha na základe svojich záverov – aj v prípade Hanusa – kritizovať predstaviteľov slovenskej katolíckej cirkvi vo veci interakcií s krajne pravicovými politickými hnutiami, ktoré sa v ostatnom období tešia rastúcej popularite. Tieto vstupy do verejnej diskusie budia pozornosť tiež pre silnú negatívnu konotáciu, ktorú pojem „klérofašizmus“ v slovenskom prostredí vyvoláva. Tento pojem po desaťročia druhej polovice minulého storočia používala komunistická propaganda za účelom potlačovania slovenskej rímsko-katolíckej cirkvi, ktoré neobišlo ani Hanusa.⁶ Vyjadrovať sa k súčasnosti je právom každého historika. Za takýchto „horúch“ okolností však stojí za pozornosť, či sa hodnotenia zakladajú na presnej interpretácii historických udalostí.

Táto esej bude o pokušení prezentizmu. Pod prezentizmom mám na mysli riziko, že historik vo svojej interpretácii pôsobenie historických aktérov skreslí pod vplyvom vlastného svetonázoru alebo pod vplyvom svetonázoru prevládajúceho v súčasnosti. Toto riziko sa môže prejavíť napríklad v selektívnej práci s vybraným prameňom, v prehliadnutí iných relevantných prameňov či známych kontextových súvislostí, v neprímeranom moralizovaní historických aktérov, či v sugestívnej štylistike. Prezentizmu sa nikdy nemožno vyhnúť úplne. Každý historik nevyhnutne píše prezentisticky, t.j. z pozície osobnej a z pozície súčasnosti. Otázka preto znie, nakoľko zvolená metodológia historikovi umožňuje spomínané riziká reflektovať a vyhnúť sa im. Hlavným cieľom tejto eseje je poukázať na to, že používanie „klérofašizmu“ ako heuristického konštruktu tieto riziká umocňuje. Na tomto mieste nebudem kritizovať metodologické východiská Rogera Griffina, ani Thomasa Forstnera, z ktorých Szabó čerpá. Predmetom mojej kritiky je použitie tejto metodológie, tak ako ju Szabó artikuluje v titule *Klérofašisti* a aplikuje pri interpretovaní pôsobenia Ladislava Hanusa. Postava Ladislava Hanusa je len jeden zo šiestich profilov, ktoré kniha ponúka, navyše pre knihu

4 Napríklad DAVID KERTZER, *The Pope and Mussolini: The Secret History of Pius XI and the Rise of Fascism in Europe*, Oxford 2014.

5 Napríklad BALÁZS TRENCSENYI, MICHAL KOPEČEK, LUKA LISJAK GABRIJELČIČ, MARIA FALINA, MÓNICA BAÁR, MACIEJ JANOWSKI, *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*, diel 2: *Negotiating Modernity in the "Short Twentieth Century" and Beyond, 1918–1968*, Oxford 2018.

6 Najvyšší súd v Prahe ho v roku 1954 uznal vinným a odsúdil ho na 16 rokov väzenia, keďže sa v rokoch 1945–1950 podľa žaloby „zapojil k rozvratné agentúre Vatikánu na území Československa“. Archív Ministerstva vnútra SR, Levoča, f. A 2/1, inv. j. 135.

ako celok je Hanusov profil okrajový a patrí medzi najkratšie. S ohľadom na prvý bod je pochopiteľné, že diskusia o užitočnosti tohto heuristického konštruktú začína Hanusom. V závere sa pokúsím naznačiť mieru, v ktorej sa moja kritika môže vzťahovať aj na ďalších Szabóových „klérofašistov“, a teda knihu ako celok, a tiež predstavím vlastný metodologický návrh, ako sa pokúšeniu prezentizmu možno vyhnúť.

Szabó používa pojem „klérofašisti“ ako ideálny typ v zmysle weberovskej teórie spoločenských vied vo dvoch významoch. Rozlišuje medzi na jednej strane „konzervatívnym prístupom, keď jednotliví klerici podliehajú ilúziám o fašizme ako nástroji na dosiahnutie nábožensko-politických cieľov“, a na druhej strane „radikálnymi pokusmi o syntézu, keď sa stierajú rozdiely medzi nacionalisticky-fašistickým a náboženským obrozením“. ⁷ Tieto ideálne typy Szabó navrhuje používať ako heuristické konštrukty pri odkrývaní dynamiky vzťahov medzi kresťanskými cirkvami a fašistickými hnutiami v strednej Európe 20. storočia. ⁸

Pozrime sa teda, ako Szabó aplikuje heuristický konštrukt „konzervatívca-klérofašista“ v súvislosti s predmetnou prednáškou Ladislava Hanusa na tému *Náboženská tvár novej Európy* z kurzu kultúrnych referentov Hlinkovej gardy v Trenčianskych Tepliciach v novembri 1941. Szabó mojej reakcii vyčíta, že sa sústreďi len na tento text spomedzi všetkých prameňov, z ktorých pri Hanusovi čerpá. Analýza tejto prednášky však zaberá vyše polovicu jeho kapitoly o Hanusovi, a práve pri tejto prednáške najdôslednejšie aplikuje tento heuristický konštrukt. Podľa jeho vlastných slov sa Hanus medzi ostatných „klérofašistov“ dostal práve na základe tejto prednášky. ⁹

Podľa Szabóa táto prednáška predstavuje vyvrcholenie Hanusovho nadbiehania nacizmu a typický príklad „klérofašistického“ motívu, „ktorým je snaha o dosiahnutie dohody, akéhosi *modu vivendi* s politickou mocou, vnímanou ako záruka udržania alebo znovunadobudnutia tradičných cirkevných privilégií, predovšetkým v oblasti kultúry a školstva“. ¹⁰ Szabó si všima na tomto texte tie momenty, ktoré zapadajú do jeho definície „konzervatívca-klérofašistu“. Szabóov Hanus rukuje s nacistami do boja proti spoločnému nepriateľovi bolševizmu, nedostatočne kritizuje rasizmus a usiluje o garantovanie záujmov rímskokatolíckej

7 Ďalej „klérofašista-konzervatívca“ a „klérofašista-radikál“ – M. SZABÓ, *Klérofašisti: Slovenskí kňazi a pokúšenie radikálnej politiky (1935–1945)*, Bratislava 2019, s. 24.

8 Pozri tiež M. SZABÓ, „Klérofašizmus“? *Katolicizmus a radikálna pravica v stredoeurópskom kontexte*, Historický časopis 65/2017, s. 675–687.

9 Pozri 46:44 – 48:15, <https://www.youtube.com/watch?v=efszjP32nj0&feature=share> (náhľad 15. 2. 2020).

10 M. SZABÓ, *Klérofašisti*, s. 90.

cirkvi nemeckým nacistickým režimom. Táto interpretácia vrcholí Hanusovými slovami, že Hitlerovým slovám o budovaní nacistickej Novej Európy na základe „prirodzeného zákona a božieho poriadku“ treba veriť.¹¹

Tento prístup však ignoruje množstvo dôležitých aspektov tohto textu a nepripúšťa inú a presvedčivejšiu interpretáciu. V nasledujúcich riadkoch s odvolaním sa na samotný text danej prednášky, ďalšie archívne pramene ako aj známy vnútropolitický historický kontext vysvetlím, že spomínané Hanusove vyslovenie dôvery Hitlerovým slovám o rešpektovaní „prirodzeného zákona a božieho poriadku“ bolo s najväčšou pravdepodobnosťou len rétorickou figúrou, ktorú Hanus využil na presný opak toho, čo naznačuje Szabó. Namiesto nekritického nadbiehania Hitlerovi sa Hanus v novembri 1941 elegantne pokúsil voči nacistickej ideológii vymedziť detailným rozborom požiadaviek, ktoré prirodzené právo ako základný koncept dobovej katolíckej politickej a sociálnej teórie kladlo na prípadné politické usporiadanie Európy, v ktorej by prevládla nacistická Tretia ríša. Spravil tak v období po salzburských rokovaniach, kedy vplyv nacistickej Tretej ríše v režime vojnového slovenského štátu narastal, a spravil tak – podľa niektorých prameňov – dokonca v mene celého biskupského zboru a pápežského vyslanca.

Sledujme teda, ako Szabó pracuje s textom prednášky. V ňom na trinástich z osemnástich strán Hanus rozvinul základné koncepty, ktorých rešpektovanie prirodzeno-právna katolícka filozofia od svetských autorít požadovala, ako napríklad desatero, svedomie, osoba, presvedčenie, súkromné vlastníctvo a náboženstvo. Každý z týchto pojmov Hanus zvýraznil v texte kurzívou a rozviedol v niekoľkých paragrafoch. Celý Hanusov dôraz na prirodzený zákon Szabó odobaví ničím nepodloženou špekuláciou nad nemeckými konotáciami tohto pojmu.¹² Szabó ďalej absolútne prehliada Hanusove opakované tvrdenia, že jeho dôvera v nemeckého vodcu je podmienená úplným dodržiavaním požiadaviek prirodzeného zákona, ktoré si v danej prednáške predsvazal vysvetliť. Dokopy trikrát, v úvode, v strede, aj na záver, t.j. vždy, keď sa Hanus vracia k vysloveniu dôvery Hitlerovým slovám, podmieňuje svoje slová úplným rešpektovaním prirodzeného zákona.¹³ Tieto prehliadnutia dopĺňa sugestívna štylistika, ktorou Szabó relativizuje tie očividne nacistickej ideológii protirečiacie momenty prednášky, ktoré v kapitole venovanej Hanusovi spomína. Apel na dodržiavanie

11 M. SZABÓ, *Klérofašisti*, s. 92–96.

12 M. SZABÓ, *Klérofašisti*, s. 93.

13 L. HANUS, *Náboženská tvář novéj Európy*, in: *Až sa táto vojna skončí*, (ed.) Stanislav Mečiar, Bratislava 1941, s. 75, 81–82, 87.

prirodzeného zákona Szabó redukuje na desatoro a arbitrárne ho kontrastuje s antibolševickým apelom. Hanusov argument o nadradenosti univerzalistickej povahy katolicizmu nad nacizmom zase relativizuje ako „prekvapujúci“.¹⁴

Aby sme plne porozumeli Hanusovým argumentom o prirodzenom zákone, z neho plynúcich požiadavkách a explicitnej váhavosti v dôvere Hitlerovým slovám, je nevyhnutné zvážiť túto prednášku v dobovom vnútro-politickom kontexte. Posalzburské obdobie je obdobím narastajúceho politického a ideového vplyvu nacistickej Tretej ríše v režime vojnového slovenského štátu. Salzburkské rokovania znamenali priame posilnenie prenemetských radikálov na čele s premiérom Tukom a ministrom vnútra Machom na úkor klerikálno-konzervatívneho krídla vedeného prezidentom Tisom. Tieto spory dali za vznik teoretickej polemike o vystihnutie ideológie „slovenského národného socializmu“, čo bol pojem, ktorým sa v posalzburskom období začala označovať štátna ideológia. Do týchto polemík sa zapájali Tiso aj Tuka priamo a tiež prostredníctvom svojich dvorných ideológov Štefana Polakoviča a Ľudovíta Zachara. Opodstatnenie týchto polemík v rokoch 1940 a 1941 je zrejme: „najproblematickejším bodom akceptovania národného socializmu na Slovensku bol jeho vzťah k náboženstvu“.¹⁵

Najvýznamnejší z týchto pamfletov, Polakovičov *Slovenský národný socializmus*, dokonca Hanus priamo recenzoval. Hodnotil ho odmerane, ale vcelku kladne, kým Zachara ostro kritizoval.¹⁶ O blízkej znalosti problematiky svedčí predovšetkým samotný text Hanusovej prednášky, ktorý adresuje práve tie oblasti, v ktorých sa naplno prejavoval sporný vzťah katolicizmu a národného socializmu. Ako spomína aj Szabó, podľa správ nacistickej spravodajskej služby Hanus svoj prejav údajne koordinoval s cirkevnou hierarchiou a vatikánskym vyslancom.¹⁷ Prednášku preto možno potenciálne vnímať ako vstup slovenského katolíckeho episkopátu ako samostatného dobového aktéra – prostredníctvom Hanusa – do spomínanej dobovej polemiky. Práve preto azda Hanusovej prednáške ako jedinej zo všetkých, popri Tisovej a Tukovej, venoval spravodajca detailný rozbor. V ňom upozorňoval na rozsah Hanusom formulovaných požiadaviek prirodzeného zákona vrátane rešpektovania desatora a praktizovania náboženstva¹⁸

14 M. SZABÓ, *Klérofasisti*, s. 95–96.

15 A. HRUBOŇ, *Alexander Mach*, Bratislava 2018, s. 244.

16 L. HANUS, *Univ. Doc. Dr. Štefan Polakovič: Slovenský národný socializmus*, Slovenské pohľady 57/1941, s. 276–279.

17 M. SZABÓ, *Klérofasisti*, s. 92.

18 Tieto témy nachádzame rozvinuté v známom pápežovom liste katolíckej cirkvi v Nemecku zo 14. 3. 1937. Porovnaj PIUS XI, *Mit brennender Sorge*. <http://www.vatican.va/content/pius-xi/>

a tiež na to, že hoci Mach Hanusovu prednášku vychválil ako dôkaz zlučiteľnosti programu národného socializmu a katolicizmu, vyvodil to „zo samotnej reči možno len ťažko“. Svoj komentár uzavrel tým, že hoci ešte bude treba odsledovať revidované vydanie prednášky v tlači, o jej význame „už dnes niet pochyb.“¹⁹ V tomto svetle Hanusova prednáška predstavuje dôležitý vstup do významnej dobovej polemiky za účelom obmedzenia narastajúceho nacistického ideového vplyvu na Slovensku. Szabóova interpretácia túto možnosť prehliada a hoci so správou nemeckého spravodajcu pracuje, poznámky spravodajcu o nepresvedčivosti Machovej reakcie a Hanusovom dôraze na požiadavky prirodzeného zákona nespomína.

Na kritiku v podcenení pojmu prirodzeného práva Szabó odpovedá tým, že prirodzené právo nezaručuje ideologickú bezúhonnosť, keďže sa ho dovoľával aj Tiso, dokonca v prípade prenasledovania Židov. Odbočkou k Tisovi sa však autor dôsledne vyhýba najzásadnejšej časti mojej kritiky. Všetko samozrejme závisí od toho, ako daný historický aktér narába s argumentami plynúcimi z prirodzeno-právneho myslenia. Hoci bol Hanus po celý život ovplyvnený socio-ekonomickým predsudkami o úžerníckej úlohe Židov v hospodárskom živote, nikdy proaktívne argumenty v záujme vyrovnania údajných nespravodlivostí neformuloval.²⁰ V takom zásadnom momente, akým bolo posúdenie židovského kódexu, Hanus naopak na základe prirodzeno-právnych argumentov väčšinu trvalých právnych obmedzení židovského obyvateľstva kritizoval ako protiviace sa kresťanskej morálke. V tomto neverejnom posudku vypracovanom pre účely formulovania spoločného stanoviska slovenských biskupov ďalej Hanus upozorňoval na evidentnú inšpiráciu kódexu norimberskými zákonmi a varoval pred príklonom slovenskej vlády k národno-socialistickému svetonáhľadu.²¹ Viaceré z týchto Hanusových argumentov si napokon našli cestu do konečného textu memoranda, ktoré ako kritiku kódexu biskupi predložili priamo prezidentovi Tisovi a premiérovi Tukovi 7. októbra 1941, a to len mesiac pred spomínaným trenčiansko-teplickým zjazdom.²² V záujme negatívnej prezentácie prirodzeno-právnej tradície Szabó ďalej pripomína, že Tiso „z prirodzeného práva do-

en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_14031937_mit-brennender-sorge.html (náhľad 15. 2. 2020).

19 Archiv bezpečnostních složek, Praha, sign. 144-6-99.

20 Toto tvrdenie vychádza z môjho doterajšieho výskumu, v rámci ktorého som prečítal desiatky Hanusových článkov v dobových periodikách.

21 Diecézny archív, Nitra, nezaradený materiál. Fotokópia v archíve autora.

22 Posudky okrem Hanusa pripravili aj ďalší teológovia – RÓBERT LETZ, *V hodine veľkej skúšky: Listy biskupa Buzalku; spoločné prejavy slovenských katolíckych biskupov*, Trnava 2007, s 327–334.

konca odvodzoval nacionalizmus“. Národ mal samozrejme v prirodzeno-právnom katolíckom dobovom myslení svoje pozitívne miesto. Kým tu Szabóovi táto myšlienka pripadá ako problematická, na inom mieste dáva za vzor precitnutia z „klérofašistického pokušenia“ texty, v ktorých nachádzame variácie presne tej istej myšlienky o primeranom postavení národa v prirodzeno-právnej hierarchii hodnôt.²³

Szabó mi ďalej vyčíta vyhýbanie sa ďalším Hanusovým textom, ktoré opisujú jeho nacionalizmus, kritiku medzivojnovej československej demokracie, očakávaní autoritárskeho vodcu a preferenciu pre hierarchicky usporiadanú spoločnosť. Pri mnohých z týchto aspektov by sa dal ilustrovať obdobný vzor Szabóovej nedostatočne kontextuálne ukotvenej a tým pádom jednostranne skreslenej interpretácie. Tu sa obmedzím len na jeden – azda ten najkontroverzejší – z týchto textov, ktorý Szabó uvádza takto: „Inšpiráciu hľadal (Hanus) prekvapujúco v nacizme. V roku 1939, po napadnutí slovanského a katolíckeho Poľska, skladal ódy na „nemeckú disciplínu“. Jednostrannosť Szabóovho apelu na „slovanskosť“ spočíva v prehliadaní agresívnych poľských nárokov na severoslovenské územia po prijatí Mníchovskej dohody.²⁴ Jednostrannosť Szabóovho apelu na „katolicnosť“ spočíva v prehliadaní sporov o právo na pastoraáciu na týchto územiach, ktoré viedla krakovská arcidiecéza s Hanusovým priamo nadriadeným spišským biskupom Jánom Vojaššákom.²⁵ Pokiaľ ide o „disciplínu“, Szabóova interpretácia prehliada Hanusovu implicitnú dištinkciu medzi ideovo-politickým projektom nacizmu a nemeckou kultúrou. V článku Hanus neobhaja inváziu ako takú, skôr tematicky využíva túto svetovú udalosť, aby sa chválou vlastností nemeckých vojakov – ale tiež obetavosti Japoncov či tradície anglických trávnikov – vrátil k svojej obľúbenej téme, ktorou bola kritika povahových vlastností slovenského človeka vrátane nedostatku disciplíny.²⁶

Ako odpoveď na túto námietku však spochybňujem predovšetkým implicitnú tézu, že samotný obdiv k vodcovstvu Andreja Hlinku, nacionalizmus a kritika liberálnej demokracie stačia na označenie za „klérofašistu-konzervatívca“. Ak to stačí, obávam sa, že máloktoľorý politicky uvedomelý slovenský klerik nasle-

23 L. HANUS, *Všeobecné kresťanstvo*, in: O kultúre a kultúrnosti, Bratislava 2003, s. 27; PIUS XI, *Mit brennender Sorge*, paragraf 8.

24 MARTIN GAREK, *Slovensko-poľské vzťahy od Mníchova 1938 po inkorporáciu odstúpených území*, in: Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov VI: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami, Prešov 2007, s. 365–378.

25 IVAN KAMENEC, VILÉM PREČAN, STANISLAV ŠKORVÁNEK, *Vatikán a Slovenská republika (1939–1945): Dokumenty*, Bratislava 1992, s. 66–69.

26 L. HANUS, *O nemeckej disciplíne*, Slovenská sloboda 12. 11. 1939.

dující učenie svojej cirkvi napríklad v doceňovaní pozitívneho miesta národa v prirodzeno-právnej hierarchii hodnôt alebo v kritike liberálneho individualizmu, resp. hájaci legitímne záujmy svojho episkopátu v oblasti školstva či kultúry na prelome 30. a 40. rokov, sa tomuto vedeckému označeniu vyhne. Namiesto identifikovania výnimočných prípadov „pokušenia radikálnej politiky“ zo strany jednotlivých klerikov tento heuristický nástroj vidí radikalizáciu potenciálne ako všadeprítomnú. Takto definovaný heuristický konštrukt sa pomaly obracia sám proti sebe: v metodologickom úvode Szabó sám trvá na tom, že o „klérofašizme“ je v historických súvislostiach možné hovoriť nanajvýš zo „strany individuálnych dejateľov, a nie cirkví ako takých“.²⁷ To nás privádza k problému so samotnou definíciou „klérofašistickej konštelácie“²⁸ ako nastolenia vzájomne výhodného *modu vivendi* medzi cirkvami a totalitnou štátnou mocou. Táto definícia je extrémne „ohybná“ vo veci „vzájomnosti“ aj „výhodnosti“. Je ťažko predstaviteľné, ako mohli historickí predstavitelia katolíckeho episkopátu v podmienkach vojnového Slovenska či Talianska konať, aby sa táto definícia na nich nevztiahla. Mohli sa azda proaktívne vzdať akéhokoľvek legitímneho nároku na vplyv v školstve či v kultúre, a dopriať tak Mussoliniho a Hitlerovmu režimu absolútnu voľnosť? Mohli sa slovenskí katolícki biskupi dištancovať od snáh ľudáckej – prevažne katolíckej – politickej garnitúry presadzovať katolícke aspekty výchovy na školách? V interakciách s autoritárskymi režimami mohli klerici cielene potierať rozdiely medzi fašizmom a katolicizmom, konať oportunisticky, ale aj úplne legitímne takticky manévrovať s plným vedomím nezlučiteľnosti fašizmu a katolicizmu, lebo iná možnosť neostala. Ak však tieto interakcie koncipujeme ako „ochotné partnerstvo“, tieto dôležité dištinkcie prehliadneme a existujúce napätie skreslíme v neprospech cirkvi. Presne v tomto bode kanadský historik Ventresca kritizuje Kerzerovu prácu, na ktorú sa Szabó odvoláva pri definícii „klérofašistickej konštelácie“.²⁹ Apelom na autoritu ocenení Kerzerovej knihy sa Szabó dôsledne vyhýba predmetu mojej a Ventrescovej kritiky.

Táto polemika neponúka priestor úplným spôsobom zhodnotiť Szabóovu prácu s „klérofašizmom“ aj pri ostatných nosných profiloch titulu *Klérofašisti*. Obmedzím sa len na pár poznámok. Keďže „klérofašistická konštelácia“ slúži ako metodologické východisko aj pri „klérofašistoch-konzervatívcoch“, aj pri „klérofašistoch-radikáloch“, myslím, že moja kritika aplikácie tejto metodológie

27 M. SZABÓ, *Klérofašisti*, s. 24.

28 M. SZABÓ, *Klérofašisti*, s. 90, 94.

29 ROBERT A. VENTRESCA, *Review of Kertzer, The Pope and Mussolini*, https://www.academia.edu/9705521/Review_of_Kertzer_The_Pope_and_Mussolini (náhľad 15. 2. 2020).

v súvislosti s Hanusom vyvoláva dôvodnú pochybnosť o možnosti podľahnutia pokušeniu prezentizmu pri práci ako celku. Na druhej strane, aj keď odhliadneme od možnej interpretačnej nadpráce, krátky pohľad na pôsobenie nosných postáv Karola Körpera, Viliama Riesa a Antona Šaláta stačí na zistenie, že sa zrejme skutočne jedná o príklady extrémnej „nadpráce“ na pomery vtedajšieho kléru. Nosnú interpretačnú úlohu pri týchto profiľoch, na rozdiel od Hanusa, hrá napríklad mapovanie úloh, ktoré v dobovom diškurze hrali koncepty ako židobolševizmus či seba-štylizácia do role obete – kresťanského mučeníka pre vec národa. V týchto prípadoch je možné, že užitočnosť heuristického konštruktu „klérofašista-radikál“ bude stúpať.

Pokušenie prezentizmu spojené so samotným pojmom „klérofašistickej konštelácie“ však naliehavo pozýva k hľadaniu vhodnejších metodologických nástrojov. Prvou z inšpiratívnych oblastí historiografie, ktoré výskum vojnového slovenského štátu dosiaľ reflektuje len okrajovo, je „intellectual history“, resp. dejiny myslenia. Tento prístup sa venuje identifikovaniu diskurzívnych stratégií, resp. „politických jazykov“, ktoré predstavujú akési rámce legitímnych diskurzívnych možností historických aktérov a následnému situovaniu historických aktérov vo vzťahu k týmto rámcom.³⁰ Druhou je rozsiahla literatúra mapujúca rozličné formy katolíckeho „modernizmu“, t.j. úspešných intelektuálnych, politických a sociálnych stratégií, ktoré umožnili európskym katolíkom naprieč 20. storočím naďalej ovplyvňovať chod európskych dejín napriek významným sekularizačným procesom a napriek konkurencii liberálnych, fašistických, národno-socialistických či komunistických myšlienkových prúdov.³¹

Chappelova práca *Catholic Modern* spája oba tieto prístupy v mapovaní procesu transformácie katolíckeho politického myslenia naprieč 20. storočím od antimodernizmu, ktorý trval na obnovení konfesných štátov, k modernizmu, ktorý rešpektoval princíp odluky cirkvi od štátu a prikláňal sa k rozličným demokratickým formám vládnutia. Chappel identifikuje dve primárne modernistické dis-

30 QUENTIN SKINNER, *Meaning and Understanding in the History of Ideas*, History and Theory 8/1969, s. 49. Pre aplikáciu v stredo európskom kontexte viď spomínanú a súvisiace práce Trencsényiho s kolektívom.

31 JOSEPH SCHLOESSER, *Jazz Age Catholicism: Modern Mysticism in Postwar Paris, 1919–1933*, Toronto 2005; JOE DUNLOP, *La Relève: Catholic Intellectuals in Quebec, 1930–1950*, Oxford 2013 (diss.); SAMUEL MOYN, *Christian Human Rights*, Philadelphia 2015; JORGE DAGNINO, *Faith and Fascism: Catholic Intellectuals in Italy, 1925–43*, London 2017; JAMES CHAPPEL, *Catholic Modern: The Challenge of Totalitarianism and the Remaking of the Church*, Cambridge 2018; JOHN CONNELLY, *From Enemy to Brother. The Revolution in Catholic Teaching on the Jews, 1933–1965*, Cambridge 2012.

kurzivne stratégie, v ktorých hralo prirodzeno-právne myslenie nenahraditeľnú úlohu a ku ktorým sa katolíci naprieč Európou na prelome 30. a 40. rokov uchýlili. Prvú a najrozšírenejšiu predstavoval „paternalistický katolícky modernizmus“, charakterizovaný antikomunizmom, silným sociálnym štátom a nadšeným vlastenectvom. Druhú a minoritnú stratégiu predstavoval „fraternalistický katolícky modernizmus“, ktorý sa začal formovať v kruhoch katolíckeho antifašistického odporu a staval na požiadavkách ústavnej ochrany náboženskej slobody a pluralizmu.

„Paternalistický katolícky modernizmus,“ píše Chappel, „určite nebol formou fašizmu, a v mnohých prípadoch bol dokonca základom kritik fašistických režimov v situáciách, kedy od katolíkov uzurpovali kontrolu nad vzdelávaním, mládežníckymi hnutiami či legislatívou vo veci manželstva a rozvodov. Len zriedka však táto stratégia poskytovala priestor pre principiálny antifašizmus a ako taká bola oveľa zásadnejšie oddaná antikomunizmu. Ako taká tiež často slúžila ako dôležitý ideový podklad pre katolícku kolaboráciu s fašistickými či autoritatívnymi režimami.“³² V tomto kontexte možno Hanusa potenciálne vnímať ako typického „paternalistu“. Táto klasifikácia nám umožňuje zachytiť legitimitu ako aj riziká vychádzajúce z Hanusovho nadšeného vlastenectva a zásadného antibolševizmu bez toho, aby sme prepadli pokušeniu prezentizmu, ktoré pri pripomínaní týchto dvoch aspektov dobového katolíckeho myslenia prináša „klérofašizmus“. Umožňuje nám tiež uchopiť úvahy o pluralizme, ktoré Hanus rozvíjal už v čase trenčiansko-teplíckej prednášky.³³ Hoci už vtedy Hanus poznal dielo najvýznamnejšieho „fraternalistu“ Jacquesa Maritaina, jeho nadšenie pre vec národa ho zaviedlo do pozície z prezentistického pohľadu paradoxnej, no v duchu paternalizmu zrozumiteľnej a vnútorne konzistentnej: podporovateľa kolaborantského režimu a zároveň kritika nacizmu.

32 J. CHAPPEL, *Catholic Modern*, Cambridge 2018, s.14.

33 L. HANUS, *Nové požiadavky katolíckeho života (Ide o pluralizmus)*, Kultúra 13/1941, s. 193–199.